

מקורות

□ רמב"ם, מלות ההגיון, בהעתקת ר' משה בן שמואל ׳ תבון, ערוך על-פי דפוסים ראשונים ומפורש ע"י ח"י רות, הושווה עם קטעי כתבי-היד של המקור הערבי ע"י ד"צ בנעט, ירושלים תשמ"ז, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, XI + 135 עמודים.

חיבור זה, שכתב הרמב"ם בצעירותו והוא הקדום בכתביו, חובר בערבית ותורגם כמה פעמים לעברית. כאן הוא ניתן בתרגומו של ר"מ ׳ תבון, שאינו התרגום היפה והמדויק ביותר אך הוא השפיע על המסורת הלשונית העברית. שכן המונחים של תורת ההגיון האריסטוטלית חדרו לכל תחומי המדעים וענפי המחשבה. הספר, שמהדרתו הראשונה נדפסה בתרצ"ה, מלווה בשפע הערות ופירושים.

□ הרב דוד בן ישע, הרב שלום בן סעדיא גמליאל, מלון עברי-ערבי 'אלגאמע' — המאסף ודברי שלום על חכמי היהודים בתימן, ירושלים תשמ"ח, הוצאת מכון שלום לשבטי ישראל, 6 + 244 עמודים.

עיקרו של הספר הוא מילון עברי-ערבי בעיקר למילים במשנה וביד החזקה לרמב"ם. את המילון חיבר ר' דוד בן-ישע הלוי שחי בתימן במחצית השנייה של המאה ה-15. המילון מובא בכתב-יד מעוטר, צבעוני ונאה מאוד, מעשה ידי הרב שלום קרח. ד"ר יוסף טובי הוסיף לחיבור מבוא על המחבר ועל חיבוריו. הרב שלום גמליאל צירף משלו חיבור על חכמי היהודים בתימן בשנות העשרים, שאינו קשור במילון ובמחברו.

□ שלום ב"ר סעדיה גמליאל, היהודים והמלך בתימן, ב — נפלאות ה' ליהודים בתימן, ירושלים תשמ"ז, הוצאת מכון שלום לשבטי ישראל, מב + 186 + 58 עמודים.

בכרך זה 46 תעודות, סדרות ב-25 פרקים, כל פרק דן באירוע משפטי שבו המחבר ביקש את עזרת האמאם. כל תעודה ניתנת במקורה הערבי (באותיות ערביות וגם בתעתיק עברי) ובתרגום לעברית. מאמר ביקורת על הכרך הראשון — ראה: 'פעמים', 33 (תשמ"ח).

□ Joseph Naveh, Shaul Shaked, *Amulets and Magic Bowls, Aramic Incantations of Late Antiquity*, Jerusalem 1987, The Magnes Press, The Hebrew University, 300 pp. + 40 plates.

בין המאה ה-4 למאה ה-7 היה נפוץ השימוש בקמיעות מתכת בארץ-ישראל, סוריה ואסיה הקטנה, ואילו בבבל רווחו קמיעות על חרס. ספר זה כולל את הטקסט של כל הקמיעות הכתובים בארמית, הידועים כיום, וכן של 13 קערות כישוף, שלא פורסמו עד כה. הטקסט מובא בצירוף תרגום לאנגלית והערות. הספר תורם לידיעת הלשון הארמית וכן למנהגי הכישוף שרווחו באותה תקופה.

קבצים

□ Shimon Shamir (ed.), *The Jews of Egypt — A Mediterranean Society in 304 Modern Times*, Boulder and London 1987, West View Press, XIV + pp.

קובץ עשיר בתוכנו ונאה בעיצובו, הכולל 14 מאמרים על יהודי מצרים בעת החדשה, סדורים בשישה מדורים. התקופה העות'מאנית: א' שמואלביץ על יהודי קאהיר בעת הכיבוש העות'מאני, על-פי אליהו קפסאלי; מ' וינטר על יהדות מצרים בתקופה העות'מאנית כרקע לעת החדשה; י"מ לנדאו על כרוניקות איבריות העשויות להסביר את התמעטות יהדות מצרים

בהתחלת המאה ה-18. הבטים פוליטיים: ש' שמיר על חוקי האזרחות ומשמעותם ליהודים בתקופת המלוכה; ג' קרמר על ארבע העמדות הפוליטיות של היהודים עד 1952. כלכלה: מ' מורחי ות' גרהולם על הבטים בפעילות הכלכלית של יהודי מצרים. תרבות: ש' מורה על יעקב צנוע, זהותו הדתית ופעילותו בתיאטרון ובעיתונות; ש' סימך על פועלו הספרותי של מראד פרג'. התפלגויות פנימיות: צ' זוהר על בעיית הנישואים בין רבניים לקראים במאה ה-20; ז' חסון על היהודים המסורתיים בחרה (הגטו). תדמיות: ג' גוברין על הפגישה בין יהודי א"י ומצרים במלח"ע הראשונה בהשתקפותה בספרות; ע' אהרני על השתקפות חיי היהודים במצרים בספרות; ת' מאיר על השתקפותם במחקרים מצריים אחרונים.

□ אפרים חזן (עורך), מחקרי משגב ירושלים בספרויות עם ישראל, ירושלים תשמ"ז, הוצאת משגב ירושלים, 176 + XLVI עמודים.

קובץ מאמרים על הבטים שונים בלשון ובספרות של יהודי ספרד והמזרח. 12 המאמרים מבוססים על הרצאות בקונגרס הבינלאומי השני של 'משגב ירושלים' (תשמ"ה). ואלה המאמרים בחלק העברי: יצחק אברהמי על תחיית העברית בתוניס; בנימין בר-תקוה על הבטים בפיוטי ר"י אבן-צור; יוסף הלוי על 'עמק השדים' לר' סולימן מנחם מאני, ולמאמרו מצורף הנוסח המקורי השלם של סיפור זה; ברכה ז'ק על הבטים מפירושי ר"א גלאנטי; אפרים חזן על פרשת-השבוע בפיוט ובשירה; משה חלמיש על מעמד הקבלה בצפון-אפריקה; שמואל מורה על הפרעות ביהודי בגדאד (שבועות תש"א) והשתקפותם בספרות של יהודי עיראק; דוד מנדלסון על הבטים ב'ספר השאלות' ל'א' ז'אבס.

בחלק הלועזי — 4 מאמרים: פאלומה דיאס מאס על הבטים ברומאנסרו הספרדי; אנדרה א' אלכאז על יצירתו של ר' דוד בן חסין; רולאנד גיטשל על 'ספר האמנות' לשם-טוב אבן שם-טוב; דוד שרוטר על כתבי יצחק בן-יעיש הלוי ממארוקו ב'הצפירה'.

□ שמעון שורצפוקס (עורך), האליאנס בקהילות אגן הים התיכון בסוף המאה ה"ט והשפעתו על המצב החברתי והתרבותי — מדיוני הקונגרס הבינלאומי השני לחקר מורשת יהודי ספרד והמזרח, תשמ"ה — ירושלים תשמ"ז, הוצאת משגב ירושלים, 42 + XCIV עמודים.

כ"ח פעלה בקרב קהילות יהודיות כ-15 ארצות מוסלמיות ומילאה תפקיד בתולדותיהן, אך הדעות חלוקות על טיבה של השפעת כ"ח על מצבן התרבותי והחברתי. 5 המאמרים ו-2 התקצירים שבקובץ זה, מהם דנים בבעיות הכלליות של פעילות כ"ח (ג'ורג' וייל ומיכאל מ' לסקר על המצב החברתי של הקהילות; צבי זוהר על מאפייני כ"ח כתנועת מיסיון) ומהם דנים בארץ אחת (אהרון רודריג על ביהמ"ד לרבנים בתורכיה; יוסף צוריאלי על תימן; צבי יהודה על עיראק; אברהם כהן על איראן). המאמרים נדפסו חלקם בעברית וחלקם בלועזית עם תקצירים בעברית. הקדמות לקובץ מאת אפרים חזן ושמעון שורצפוקס.

□ יהודה רצהבי, במעגלות תימן — מבחר מחקרים בתרבות יהודי תימן, תל-אביב תשמ"ח, הוצאת המחבר, 361 + III עמודים + 60 עמודי תצלומים.

אסופה של 31 מאמרים מאת חוקר פורה ורב-גוני של יהדות תימן, ספרותה, תרבותה ותולדותיה. המאמרים סדורים במדורים, שעניינם: עברה של יהדות תימן, תרבותה, תפילה ופיוט, מועדים, ספרות עממית, בני תימן בארץ-ישראל. המחבר מעיד כי הוא ברר לאסופה מאמרים שיש בהם חידושים, שלא דשו בהם אחרים ושכבר אינם בהשג"ד (רוכ המאמרים, פרט לשלושה כבר נדפסו קודם שנאספו כאן).

□ ביתא ישראל — סיפורם של יהודי אתיופיה (תל-אביב תשמ"ח), בית התפוצות ע"ש נ' גולדמן תל-אביב והמוזיאון היהודי ניו-יורק, 95 עמודים.

זהו קטלוג שיצא לאור לרגל התערוכה על ביתא ישראל המתקיימת בבית התפוצות (וקודם לכן יצא נוסח אנגלי שלו לרגל התערוכה שהתקיימה במוזיאון היהודי בני"י). התצלומים, מהם בצבעים, והעיצוב מרהיבים. בקטלוג באים גם מאמרים מסכמים על תולדות ביתא ישראל ותרבותם, מאת: סטיבן קפלן, יצחק גרינפלד, יונה בוגלה, קיי קאופמן שלמי, שושנה בן-דוד וחיים רוזן. דברי הקדמה מאת נטליה ברגר.

□ ערב עיון של סופרים, יוצרים ואמנים על מָסָר מורשת יהדות ספרד והמזרח בימינו, ירושלים תשמ"ז, הוצאת 'מורשת', 39 עמודים.

בחוכרת מובאים דברי המשתתפים בכינוס שדן על 'תחיית עמנו בישראל ובמיוחד ניצני התחייה של השבט היהודי הספרדי בתוכו'. הכינוס הוא חלק מיוזמה להקים קרן לחוקרים, יוצרים ואמנים לעידוד היצירה הספרדית והמזרחית. בירכו את הכינוס: דוד סיטון, אשר אחיין, יחזקאל זכאי, אברהם הרמן, משה מני, אמנון שמוש וא"ב יהושע. הירצו: נחמיה לבציון, נסים ישוע, דב נוי, פנינה טלמון-מורג, אלי עמיר, בלפור חקק. הינחה: בן-ציון יהושע.

מחקרים

□ 'י צבי לנגרמן, המדעים המדויקים בקרב יהודי תימן, ירושלים תשמ"ז, הוצאת משגב ירושלים, 182 + 5 עמודים.

יש חידוש בחקר הנושא של הספר הזה — העיסוק במדעים מדויקים — לא רק בתחום יהדות תימן אלא בקהילה יהודית טרום-מודרנית כלשהי במזרח. במבוא מסביר המחבר כי באחרונה נוטים היסטוריונים של המדע לעסוק לא רק בתגליות ובמהפכות אלא גם בהתעסקות במדעים כחלק מהחיים התרבותיים. בגוף הספר באות סקירה היסטורית על העיסוק של יהודי תימן במדעים, רשימת מחברים מקרוב וחיבוריהם בתחום זה, רשימת חיבורים מדעיים שלא מאת יהודי תימן שהועתקו בתימן באותיות עבריות. בחלק השני בספר מובא חיבור אחד בתחום הנדון, מתורגם לעברית בתוספת ביאורים.

□ יוסף אביב"י, בנין אריאל — מבוא דרושי האלהי רבי יצחק לוריא זכרונו לברכה, על-פי כתביו ועל-פי כתבי תלמידו ר' חיים ויטל זכרונו לברכה, ירושלים תשמ"ז, הוצאת משגב ירושלים, המכון לחקר מורשת יהדות ספרד והמזרח, תק עמודים.

תורת האר"י (ר' יצחק לוריא) ז"ל, שהשפיעה כה רבות על תנועות שונות ביהדות ב-400 השנים האחרונות, רק מעט מאוד ממנה נכתב בידי האר"י עצמו ורובה הגיע אלינו באמצעות כתבי תלמידיו, בעיקר ר' חיים ויטל. בספר שלפנינו סדורים דברי האר"י שכתבם הוא עצמו או שהובאו בכתבי הרח"ו, אך לא נכללו דבריו שהובאו בכתבי תלמידיו האחרים. המהדיר בדק את כל הדפוסים ולמעלה מאלף כתבייד וברר מתוכם מה שנראה בעיניו מדויק ביותר. נוסף לכתבים עצמם באים בספר בירורים ביבליוגרפיים סבוכים ומאלפים.

ספרות

□ מאיר אלעזר עטיה (עורך), שירי דודים השלם, א-ב, גבעת אולגה (תש"ד), בהוצאת קרן אהבת קדומים, מב + 426 עמודים.

שירים ופיוטים מאוצר יהודי מארוקו, מהם שירים ישנים ומהם חדשים, במיוחד מאת ר' דוד בוזגלו, גדול המשוררים המסורתיים של יהדות זו בדרך האחרון. השירים סדורים לפי נושאים ומלווים דברי-הסבר. כן ניתנו בספר נאומים ודרשות של ר"ד בוזגלו ותצלומים של פייטנים רבים מקרב עדה זו.

□ בן-ציון יהושע, פורצי גדר — רומאן, תל-אביב תשמ"ז, ספרית פועלים, 203 עמודים. רומאן ראשון בעברית שהדמויות העיקריות בו הן יהודים מאפגאניסתאן. בסיפור מתואר גורלו של יהודי אמיד ונכבד בקהילת הראת, העולה לירושלים קודם מלחמת-העולם הראשונה וכאן יורד במעמדו ובעושרו, ואף המסגרת המשפחתית שלו מתפרקת. הווי ומנהגים של העדה וכמה דמויות אותנטיות מתוכה משולבים בעלילה שהיא עתירת צבעים ויצריות. המחבר כבר פירסם חיבורים בחקר יהדות אפגאניסתאן ורישום הפולקלור שלה.

□ (1) הרצל חקק, תעודה נשכחת — שירים, 96 עמודים.

(2) בלפור חקק, ואז בקץ היוחסין — שירים, 96 עמודים.

שני הספרים, ירושלים תשמ"ז, הוצאת שלהב"ת.

הרצל ובלפור חקק, אחים תאומים, נהגו עד שנת 1978 לפרסם את ספריהם בכריכה אחת (ספרי

שירה, מחקר, ספרות לילדים), ומאז הם מפרסמים את שיריהם בנפרד אך בעת ובעונה אחת. בצמד ספריהם שיצאו עתה לאור יש דמיון רב בין חומרי השיר: שלשלת היוחסין המשפחתי, מרכיבי הווי, מנהגים ואמונות של יוצאי עיראק. במיוחד ראויים לציון מחזורי השירים על הפרעות ביהודי בגדאד בשנת תשמ"א (הפרהוד), שכל אחד מהאחים הקדיש להן פואמה. עם זאת יש הבדלים בין שני האחים בכיטוי השירי, וההשוואה של שתי הפואמות היא רבת-עניין.

עדויות

□ יונה כהן, אל המליון הנשכח – שליחות עלייה לסוריה ולאירן, ירושלים תשמ"ז, הוצאת כנה, 218 עמודים.

תיאור של שתי שליחויות של המחבר: האחת לחלב שבסוריה בשנת 1944/45 כדי לארגן שם את החלוץ הדתי; השנייה לטהראן בשנת 1950/51 בשליחות עלייה. המחבר, שהוא עיתונאי ותיק ומנוסה וסופר, מתאר לא רק את פועלו שלו אלא פרקים מחיי שתי גולות אלו ומהווי-חיייהן. מבחינה זו חשוב במיוחד החלק המתאר את יהדות סוריה, בשל מיעוט יחסי של כתובים על גולה זו. לספר הקדים מבוא יצחק נבון – סגן ראש-הממשלה ושר החינוך והתרבות.

□ מרדכי אבישי, בין עכשיו ואתמול, תל-אביב תשמ"ז, ספרית מעריב, 333 עמודים. בספר 6 פרקי מסע, 5 מהם בארצות הגובלות בים התיכון (ספרד, צרפת, איטליה, יוון, תורכיה) וכן במקסיקו. המחבר כותב, נוסף על ההיסטוריה והאתרים של ארצות אלו, גם על הקהילות היהודיות שבהן וכל על סופרים ויצירות ספרות המתקשרות ליעדי ביקורו. זהו ספרו התשיעי.

עזר

□ אברהם שטאל, כעבור עשור – הישגים ובעיות בשילוב מורשת יהדות המזרח בחינוך ובתרבות בשנים תשל"ז-תשמ"ו, ירושלים תשמ"ח, מרכז ההדרכה לספריות ציבוריות בשיתוף המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, משרד החינוך והתרבות, 53 עמודים. ביאנואר 1976 יצא לאור ספרו של אברהם שטאל, 'מיזוג תרבותי בישראל', במאסר נערך דיון בוועדת החינוך והתרבות של הכנסת על מורשת יהדות המזרח, ובעקבותיו הוקם במשרד החינוך והתרבות המרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח. עתה, עשר שנים מאוחר יותר, מעדכן א' שטאל את מה שכתב בספרו, הן את שנתגבש או נשתנה בראיית הבעיה והן את שנתפרסם בתחומים השונים: הווי ומנהגים, תפילה ובית-כנסת, היסטוריה, לשון, ספרות לתחומיה, אומנויות ועוד. הקונטרס שלפנינו, לבד מערכו השימושי, מאפשר התבוננות בדרך הארוכה שעבר הטיפול בנדון בעשור השנים האחרון.

□ רבי יוסף קארו, חמש מאות שנים להולדתו, כתיבה ועריכה: יצחק גולדברג וצבי שינברג; יועצים: מ' דגן, הרב י' נוימן, הרב ש' לוי, ירושלים תשמ"ח, הוצאת 'מופת' בשיתוף 'החינוך הדתי' משרד החינוך והתרבות.

לפנינו שתי חוברות לימוד ועיון לתלמידים בחינוך הממלכתי הדתי, האחת לבתי-ספר יסודיים (160 עמודים) והשנייה לחטיבות-ביניים ולבתי-ספר על-יסודיים (272 עמודים). החוברות עוסקות בתולדותינו, בספריו ובמעשיו ההלכתי של מרן, וכן בפרקי עבודה לתלמיד, כל אחת לפי רמת תלמידי היעד שלה.

□ אפרים חזן, פיוטים וקטעי תפילה מן הסידור (ספריית המורה הדתי, ב) ירושלים (תשל"ט) תשמ"ו,² בהוצאת משרד החינוך והתרבות, אגף החינוך הדתי, 103 עמודים. זו הדפסה שנייה של ספר לימוד לפיוטים מן התפילה. כל פיוט מלווה דברי הסבר על המחבר, סוג השיר, ביאורי מילים ועוד.

□ ד"ר לאה מקוביצקי וד"ר יעקב גלר, גדולי רבני ארצות הבלקאן (ספריית המורה הדתי, ט) ירושלים תשמ"ז, בהוצאת משרד החינוך והתרבות, אגף החינוך הדתי והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח, 44 עמודים.

פרקים על דמויותיהם של 6 רבנים גדולים בארצות הבלקאן; ר' משה אלמושינו, ר' חיים שבת, ר' דוד פאדרו, ר' יצחק מולכו, ר' יהודה ביבאס ור' חיים פאלאגי.

□ (1) הרב ניסן מורגנשטרן, אירגון הקהילה היהודית במזרח, 75 עמודים. (2) הרב צבי אילני, המשפחה היהודית בקהילות המזרח, 76 עמודים. שני לקטי מקורות על-פי ספרות השו"ת (ספריית המורה הדתי), ירושלים תשמ"ו, משרד החינוך והתרבות, אגף החינוך הדתי והמרכז לשילוב מורשת יהדות המזרח. שתי החוברות בנויות באותה מתכונת: סוגיות סוגיות, ובכל אחת משובצים קטעים מספרות השו"ת, בלוויית פרטים על הספרים המצוטטים ומחבריהם.

□ חיים אביטן בסיוע קדיה פלמן (עורכים). קטלוג התיעוד המוקלט, חלק ב (פרסומי מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, בעריכת שלמה מורג, יא), ירושלים תשמ"ז, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס האוניברסיטה העברית, 78 עמודים. חלק זה כולל קטלוג של ההקלטות ממפעל מסורות הלשון שנעשו מיאנואר 1977 עד יוני 1986, לפי: ארצות-המוצא של המסרנים, לשונות ההקלטות וסוגי הטקסט.

□ יעקב אייל, תורכית של ימינו, ירושלים תשמ"ו, הוצאת אקדמון. ספר יחיד בעברית ללימוד הלשון התורכית — שחשיבותה מרובה לא לתורכולוגים בלבד, אלא גם לחקר ארץ-ישראל ועמי אזור הים התיכון ויהודיה. מחבר הספר הוא מדקדק מובהק ומורה ותיק ומנוסה בהוראת לשון זו. בספר מוסברים כל העניינים הקשורים בדקדוק ובתחביר הלשון התורכית, בשפה ברורה ובצורה המאפשרת גם לימוד עצמי. הספר כולל תרגילים מרובים וכן קטעי קריאה, אמרות ופתגמים, ובסופו מובא גלוסאר העשוי לשמש מילון בסיסי לתלמיד המתחיל, שכן עדיין אין בנמצא מילון תורכי-עברי ראוי לשמו.

אבנר לוי

□ רינה צדקה (עורכת), שירה חדשה וצעירה, לכיתה ט', אבן-יהודה 1986, הוצאה לאור דינה רכס, 90 עמודים. בקובץ ניתנים שירים מאת 16 משוררים, כולם — פרט לא"צ גרינברג וגבריאל פרייל — משוררים מדור המדינה וצעירים יותר, בהם: שלמה אביו, ארז ביטון ושלמה זמיר.

□ הרב יוסף גנאסיה, ספר המלון ארמי צרפתי, קרית ארבע-חברון תשמ"ז, הוצאת שריבט, VIII + 333 + 8 עמודים. הרב יוסף גנאסיה (תרל"ט-תשכ"ב), מקונסטאנטיין שבאלג'יריה, כתב יותר מ-130 חיבורים ותרגומים בעבור התלמידים בקהילתו. את מילונו זה, שנדפס לראשונה בסוסה שבתוניסיה, כתב כדי להקל על יודעי צרפתית את לימוד התלמוד.

כתבי-עת

□ מרדכי בן-פורת (עורך אחראי), נהרדעא, גיליון מס' 5, אורי-יהודה ראש-השנה תשמ"ח, 36 עמודים.

לאחר הפסקה של 5 שנים מופיע גיליון חדש של ביטאון מרכז מורשת יהדות בבל. בחוברת מאמרי סיכום על: החינוך היהודי בעיראק (ד"ר צבי יהודה) והחינוך העברי (שאול סתייק), תכשיטי ילדים (ד"ר אולגה גולדברג), יחסם של הרבנים י' חיים וש' אגסי להשכלה (יוסף מאיר); עבודות-יד של נשים (בת-שבע אידה), המסורות המוסיקאליות (פרופ' אמנון שילוח); וכן ביקורת ספרים, סיפורים ופתגמים, מידע על פעולות, פרסומים ודמויות.

□ משה כהן, דרכי ארץ — בטאון המרכז העולמי למורשת יהדות ארם-צובא (חלב), גיליון מס' 2, תל-אביב סיוון תשמ"ז, 40 עמודים.

בחוברת פרקי זכרונות והרהורים — מאת: הרב יצחק שחיבר, אליהו לוי, יונה כהן ומשה רופא; קריאה להציל הדפים החסרים מכתר ארם-צובא מאת אמנון שמוש; מתכונני תבשילים — אדל שמי; וכן מידע ודברי ברכה.